

Dr. Ainars Bambals,
Latvijas valstybės archyvas, Latvija

VOKIEČIŲ KAREIVIAI LATVIJOS SSR KARO BELAISVIŲ STOVYKLOSE: PROBLEMAS ATSPINDYS SOVIETINIŲ REPRESINIŲ INSTITUCIJŲ DOKUMENTUOSE

Ižanga

Šio dokumento tikslas – pateikti tiriamųjų išvalgų tema „*Vokiečių karo belaisviai Latvijoje (1945–1950 m.)*“.

Šios temos tyrimo tikslai galėtų būti šie:

- 1) išnagrinėti šaltinius;
- 2) ištyrinėti Latvijos SSR teritorijoje veikusiose karo belaisvių stovyklose kalėjusių vokiečių belaisvių padėtį;
- 3) išsiaiškinti, kokios problemos susijusios su istorinio šaltinio – Sovietų Sąjungos vidaus reikalų komisariato dokumentų „Vokiečių karo belaisvių kapinių knygos“ – tyrimu.

Pabrėžtina, kad Antrojo pasaulinio karo belaisvių tema Latvijoje iki šiol nėra tinkamai ištyrinėta. Tačiau Vokietijoje, Austrijoje, Rusijoje ir kitose šalyse buvo atlikti nuodugnūs šios temos tyrimai¹.

Pirma, tai nulėmė tam tikros subjektyvios ir objektyvios priežastys. Sovietų okupacijos metais buvo draudžiama tyrinėti šį klausimą. Antra, daugelis šių dokumentų buvo laikomi specialiuosiuose vyriausybės saugomuose archyvuose ir specialiuosiuose Valstybės archyvo bibliotekos fonduose, taigi jie buvo neprieinami tyrinėtojams. Daugelis šių dokumentų buvo pažymėti slaptumo žymomis „Slaptai“ ir „Visiškai slaptai“. Trečia, abu pirmiau minėti apribojimai buvo taikomi ir karo belaisvių iš Vokietijos kariuomenės latviškų legionų temos tyrimams. Be to,

---

1 Ravyzdžiui, žr.: Военнопленные в СССР:1939-1956. Документы и материалы / Под ред. М.Загорулько и др. М.: «Логос», 2000; Архив новейшей истории России. Серия «Публикации». Т. II. Специальные лагеря НКВД / МВД СССР в Германии. 1945-1950 гг. Сборник документов и статей. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЕН), 2001.- 376 с.; Карнер С. Архипелаг ГУПВИ: плен и интернирование в Советском Союзе 1941-1956. / -М.: Российский государственный гуманитарный институт, 2002.-303 с.

daug itin svarbių šio klausimo tyrimams dokumentų buvo išgabenta į Rusiją arba dar ir dabar saugomi specialiuosiuose šios šalies archyvuose, taigi Latvijos mokslininkai jų tyrinėti negali.

Kol kas istorinėje literatūroje paskelbta itin mažai publikacijų Latvijoje laikytų vokiečių (ir austrų) karo belaisvių tema. Daugiausia buvo paskelbta dokumentų ir jų paaiškinimų. Iš naujausių publikacijų paminėtinas Latvijos valstybės archyvo (angl. santrumpa SAL) Nacionalinio archyvo (angl. santrumpa NAL) atsakingo vyresniojo pareigūno Janio Riekstinio straipsnis „*Vokiečių karo belaisviai Latvijoje (1945–1950 m.)*“ su pastabomis ir santrauka vokiečių kalba „*Deutsche Kriegsgefangene in Lettland*“. Šiame straipsnyje, paskelbtame 1995 m. žurnalo „Latvijas Arhīvi“ (liet. „Latvijos archyvai“) 2-ajame numeryje, nagrinėjamas vokiečių karo belaisvių darbo vaidmuo, atkuriant Latvijos SSR nacionalinę ekonomiką².

Antrasis paminėtinas darbas yra trys dokumentai su pastabomis, paskelbti dokumentų rinkinyje „*Latvija padomju režīma varā 1945–1986*“ (liet. „Latvija sovietų režimo laikotarpiu 1945–1986 m.“), kurį išleido Latvijos istorijos institutas. Šiuose dokumentuose atskleista, kaip buvo panaudojamas vokiečių karo belaisvių darbas, ir parodyta, kokiomis prastomis sąlygomis gyveno ir dirbo Latvijos karo belaisvių stovyklų kaliniai³.

Žinoma, Latvijos valstybės archyvo dokumentuose yra įrodymų, kuriais patvirtinama, kad vokiečių karo belaisviai buvo naudojami atliekant įvairius miestų ir pramonės objektų atkūrimo darbus, statybose ir kitose karo nuniokotose srityse. Šių įrodymų daugiausia sukaupta archyvų bibliotekų fonduose „Latvijos SSR Ministrų Taryba“ ir „Latvijos komunistų partijos Centrinis komitetas“⁴. Tai daugiausia Latvijos SSR vadovų ir Komunistų partijos lyderių parengtos ataskaitos, skirtos SSRS vyriausybei ir Komunistų partijai, taip pat susirašinėjimo tarp šių institucijų medžiaga. Ataskaitas apie Latvijos SSR stovyklose ir specializuotosiose ligoninėse mirusius ir palaidotus karo belaisvius galima rasti archyvo bibliotekos fonde „Vokiečių karo belaisvių, palaidotų 1945–1950 m. Latvijoje, kapinių knygos“⁵. Tai pagrindiniai šaltiniai Latvijoje, kuriuose galima rasti duomenų apie vokiečių karo belaisvius. Kai kuriais iš šių šaltinių pasinaudota ir rengiant šį tyrimą.

² Riekstiņš J. Vācu karagūstekņi Latvijā (1945. –1950.gads).// Latvijas Arhīvi .- 1995.Nr.2.-62.-72.lpp.

³ Latvija padomju režīma varā. 1945-1986:Dokumentu krājums / Editor Irēne Šneidere.- Rīga:Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001.-463.lpp;-44.-66.lpp.

⁴ NAL, SAL (Latvian State archive), fund 270 “Latvijas PSR Ministru Padome.1944.-1990.”, case description 1; stock PA-101” Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja.1944.-1991.”, case descriptions 7.-8.

⁵ NAL, SAL, fund 1846 “Latvijā apglabāto vācu karagūstekņu kapu grāmatas.1945.-1950.”, description 1, cases 1.-31.

I. Latvijas SSR veikusios vokiečių karo belaisvių stovyklos

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Latvijos SSR liko daugiau kaip 89 000 vokiečių karo belaisvių; iš jų 13 200 buvo verčiami dirbti įvairius darbus, o likusieji buvo laikomi SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) atsargoje⁶.

Sovietų Sąjunga turėjo ilgąmetes karo belaisvių ir internuotų asmenų laikymo tradicijas: 1939 m. rugsėjo 19 d., praėjus dviem dienoms po Raudonosios armijos įsiveržimo į Lenkiją, SSRS vidaus reikalų liaudies komisariatas išleido slaptą įsakymą Nr. 0308 „Dėl karo belaisvių stovyklų įkūrimo“. Šiuo įsakymu buvo nustatyta, kad SSRS vidaus reikalų liaudies komisariate turi būti įsteigta Karo belaisvių valdyba (rus. *Управление по военнопленным – УПБИ*)⁷.

Prasidėjus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui, SSSR buvo masiškai kuriamos karo belaisvių stovyklos, ir šių stovyklų salynas sparčiai plėtėsi. SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato Karo belaisvių valdyba buvo reorganizuota į Vyriausiąją karo belaisvių ir internuotųjų reikalų valdybą (rus. santrumpa ГУПБИ). Jai vadovavo generolas leitenantas Michailas Krivenko. Sprendimus dėl karo belaisvių darbo priėmė SSRS Liaudies Komisarų Tarybos (vėliau tapusios Ministrų Taryba) komisaro pavaduotojas Lavrentijus Berija, SSRS vidaus reikalų liaudies komisariatas, vėliau – vidaus reikalų ministro pavaduotojas, valstybės saugumo 2-ojo rango komisaras Vasilijus Černyševs. Latvijoje už karo belaisvių prievartinio panaudojimo klausimus buvo atsakingas Latvijos SSR vidaus reikalų komisaras (vėliau – Valstybės saugumo ministerijos (MGB) ministras) generolas majoras Augustas Eglytis ir Latvijos SSR vidaus reikalų liaudies komisariato (vėliau – MGB) Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų valdybos vadovas pulkininkas N. Krastinis. Žinoma, svarbiausius karo belaisvių prievartinio panaudojimo klausimus sprendė SSRS Ministrų Taryba ir Latvijos SSR Ministrų Taryba⁸.

Karo belaisviams Latvijos SSR buvo įkurtos specialios stovyklos, turinčios po keletą skyrių, ir dvi specializuotos ligoninės. Jos veikė didžiuosiuose Latvijos miestuose arba strateginės reikšmės centruose: **Rygoje (277-oji ir 317-oji** karo belaisvių stovyklos su savo skyriais ir **3388-oji** bei **4379-oji** specializuotos karo belaisvių ligoninės), **Daugpilyje (292-oji** karo belaisvių stovykla su keliais skyriais), **Jelgavoje (266-oji** karo belaisvių stovykla), **Krustpilyje (292-osios** karo belaisvių stovyklos 6 skyrius), **Kuldygoje (349-osios** karo belaisvių stovyklos 4 skyrius), **Liepojoje (349-oji** karo belaisvių stovykla su keliais skyriais, iš jų didžiausias buvo 20 skyrius), **Uogrėje (391-oji ir 291-oji** karo belaisvių stovyklos, 40 skyrius), **Uolainėje (277-osios** karo

⁶ Riekstiņš J. Vācu karagūstekņi Latvijā (1945. –1950 .gads).// Latvijas Arhīvi .- 1995.Nr.2.-62.-63.lpp.

⁷ Карнер С. Архипелаг ГУПБИ: плен и интернирование в Советском Союзе 1941-1956...-с. 67.

⁸ Riekstiņš J. Vācu karagūstekņi Latvijā (1945. –1950.gads).// Latvijas Arhīvi .- 1995.Nr.2.-62.lpp.

belaisvių stovyklos 10 skyrius), **Rėzeknėje** (292-osios karo belaisvių stovyklos 5 skyrius), **Salaspilyje** (277-osios karo belaisvių stovyklos 1 skyrius) ir **Ventspilyje** (350-osios karo belaisvių stovyklos 6 skyrius)⁹.

Be to, siekdamas vykdyti specialią repatriantų ir karo belaisvių kontrolę, SSRS vidaus reikalų liaudies komisariatas Latvijoje įsteigė keletą filtracijos ir perdavimo punktų. Šie punktai buvo įkurti Daugpilyje, Jelgavoje, Kuldygoje, Liepojoje, Rygoje, Skrundoje, Tukume, Vainiuodėje, Ventspilyje ir Ugalėje¹⁰. Šiame darbe nebus nagrinėjami NKVD filtracijos stovyklų veiklos aspektai.

Austrijos profesorius dr. Stefanas Karneris pagrindiniame SSRS karo belaisvių tyrime mini dvi Latvijoje veikusias stovyklas¹¹, o scheminiame žemėlapyje nurodo, kad Latvijoje daugiausia veikė stovyklos, struktūriškai sudarytos iš 1–9 poskyrių, bet buvo ir didesnių stovyklų, sudarytų iš 10–19 poskyrių¹².

Pažymėtina, kad tikslus Latvijos SSR teritorijoje veikusių vokiečių karo belaisvių stovyklų ir jų skyrių išdėstymas nebuvo tyrinėtas ir nagrinėtas. Akivaizdu, kad tam reikėtų atlikti nuodugnesnius tyrimus. Remiantis visiškai slaptu 1945 m. liepos 7 d. Latvijos komunistų (bolševikų) partijos Centrinio komiteto biuro nutarimu (protokolas Nr. 123, # 26) ir jo priedu „Vokiečių karo belaisvių skyrimas dirbti Latvijos SSR įmonėse ir struktūrose“¹³, galima teigti, kad visoje Latvijos teritorijoje dirbo 60 982 ataskaitoje nurodyti vokiečių karo belaisviai. Jie dirbo šiuose ūkio sektoriuose: ruošė malkas, atliko rekonstrukcijos darbus, gamino statybines medžiagas ir tiesiogiai dalyvavo įvairių įmonių gamybos procesuose. Latvijos komunistų partijos (LKP) Centrinio komiteto nutarimo 3 punkte *inter alia* rašoma: „*Įpareigoti liaudies komisarus, <...>, valdybų pirmininkus, miestų ir rajonų vykdomųjų komitetų pirmininkus: a) panaudoti karo belaisvių darbą ruošiant malkas, išgaunant statybines medžiagas, atliekant statybos ir rekonstrukcijos darbus; b) panaudoti karo belaisvių darbą įmonėse, organizuoti savarankiškas karo belaisvių pamainas ir grupes, kurių darbui vadovautų ir darbą techniškai prižiūrėtų cechų viršininkai; c) panaudoti karo belaisvių darbą statybose, skiriant jiems atskiras statybvietes arba suburiant į grupes, atskirtas nuo vietos gyventojų; d) skirti atskiras kirtavietes ir durpynus medienai bei durpėms ruošti*“¹⁴.

SSSR valstybės saugumo komitetas 1945 m. birželio 4 d. priėmė visiškai slaptą nutarimą Nr. 8921, kuriame nustatė Latvijos SSR ribinį karo belaisvių skaičių – 20 200; šių belaisvių darbas

⁹ NAL, SAL, 1846.f., 1.apr., 1.-31.l.

¹⁰ Beika A. Filtrācijas dokumenti liecina.// Latvijas Arhīvi.- 1994.Nr.1.-48.-54.lpp.

¹¹ Карнер С. Архипелаг ГУПВИ: плен и интернирование в Советском Союзе 1941-1956 ... -с.82.

¹² Ibid, -с. 88 -89.

¹³ NAL, SAL, PA, 101.f., 7.apr., 31a.l., 26-29.lp.

turėjo būti panaudotas Latvijos teritorijoje esančiose statybos aikštelėse ir pramonės įmonėse. Tačiau iš tikrųjų Latvijoje dirbusių karo belaisvių skaičius siekė 43 000, ir tai gerokai viršijo nustatytą ribą. Šie žmonės padėjo atstatyti Kegumo ir Rygos hidroelektrines bei Rygos, Ventspilio ir Liepojos uostus, dirbo Latvijos valstybiniame elektrotechnikos fabrike (VEF) ir kitose įmonėse¹⁵.

Latvijos SSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas A. Petrusevas 1945 m. rugpjūčio 29 d. rašte SSRS vidaus reikalų liaudies komisarui L. Berijai prašo peržiūrėti karo belaisvių paskirstymo klausimą (padidinti jų kvotą), atsižvelgiant į Latvijos SSR poreikius, nes tuo metu Latvijos stovyklose buvo laikoma daugiau kaip 89 000 karo belaisvių¹⁶.

1945 m. rugpjūtį neapmokamas prievartinis karo belaisvių darbas buvo naudojamas atkuriant šias Latvijos SSR ekonomikos sritis:

- 1) atstatant Latvijos SSR miestus dirbo 5 546 karo belaisviai; 2) Vidaus pramonės liaudies komisariatui pavaldžioje durpių gavybos srityje dirbo 6 239 karo belaisviai; 3) Kelių transporto liaudies komisariatui pavaldžioje srityje dirbo 2 400 karo belaisvių; 4) atstatant Rygos uostą dirbo 7 986 karo belaisviai; 5) statant oro uostą – 300 karo belaisvių; 6) Kelių valdybos skirtus darbus atliko 7 900 karo belaisvių; 7) rekonstruojant Kegumo hidroelektrinę dirbo 635 karo belaisviai; 8) rekonstruojant VEF ir pačiame gamybos procese dirbo 2 211 karo belaisvių; 9) Vyriausiajai aerodromų statybos valdybai pavaldžioje srityje dirbo 1 822 karo belaisviai; 10) Baltijos respublikų karinės statybos valdybai pavaldžioje srityje dirbo 2 270 karo belaisvių; 11) geležinkelio vagonų gamykloje dirbo 1 469 karo belaisviai; 12) Rygos hidroelektrinėje dirbo 2 241 karo belaisvis; 13) Vyriausiajai montavimo darbų valdybai pavaldžioje srityje dirbo 956 karo belaisviai; 14) tekstilės gamykloje dirbo 1 533 karo belaisviai; 15) superfosfatų gamykloje – 2 583 karo belaisviai; 16) keramikos gamykloje – 965 karo belaisviai; 17) gamykloje „Sarkanais metalists“ (liet. „Raudonasis metalistas“) – 1 000 karo belaisvių; 18) cemento gamykloje – 1 986 karo belaisviai; 19) plytų gamykloje – 1 506 karo belaisviai; 20) gipso ir plytų gamykloje – 552 karo belaisviai; 21) laivų statykloje – 2 582 karo belaisviai; 22) Latvijos geležinkelių rekonstrukcijos darbų valdybai pavaldžioje srityje dirbo 2 700 karo belaisvių; 23) kepyklose dirbo 1 200 karo belaisvių; 24) cukraus gamyklose – 300 karo belaisvių; 25) Rygos miesto eismo ir transporto treste – 750 karo belaisvių; 26) Liepojos uoste – 2 000 karo belaisvių; 27) Ventspilio

---

¹⁴ Ibid, p 2.-27.

¹⁵ NAL, SAL, 270.f., 1-s.apr., 250.l., p. 59.

¹⁶ Ibid.

uoste – 1 000 karo belaisvių; 28) popieriaus gamykloje – 558 karo belaisviai; iš viso – 63 200 karo belaisvių¹⁷.

Karo belaisviai atliko svarbų vaidmenį atkuriant įvairius nacionalinės ekonomikos, statybos ir pramonės objektus. Pabrėžtina, kad karo belaisviai sudarė didelę procentinę darbuotojų, dirbančių kai kuriose ūkio šakose ir įmonėse, dalį. Pavyzdžiui, 1945 m. VEF dirbo 3 084 darbininkai, iš jų – 453 karo belaisviai, kurie sudarė maždaug 15 proc. visų darbuotojų. 1946 m. karo belaisviai sudarė 16–30 proc. visų darbuotojų, dirbusių didžiausiose Latvijos SSR vietos pramonės ministerijai pavaldžiose įmonėse¹⁸.

Iškalbingas faktas yra tas, kad pirmaisiais pokario metais SSRS vyriausybė mėgino įdarbinti kuo daugiau karo belaisvių, kad jie atliktų įvairius darbus, tačiau po 1947 metų dėl įvairių priežasčių karo belaisvių skaičius sumažėjo (kai kurie jų buvo paleisti namo, kai kurie – išsiųsti į kitus SSRS regionus), taigi Latvijos SSR vyriausybė mėgino išplėsti karo belaisvių darbo panaudojimo įvairiuose Latvijos statybos ir pramonės objektuose sąlygas¹⁹.

Neabejotina, kad pigaus karo belaisvių darbo vaidmuo, pokario metais atkuriant Latvijos SSR ekonomiką, buvo itin svarbus.

Remiantis Latvijos valstybės archyvo turimais dokumentais, galima daryti išvadą, kad karo belaisvių darbo ir gyvenimo sąlygos daugelyje vietų buvo itin sunkios. Pavyzdžiui, Latvijos SSR vidaus reikalų komisaras generolas majoras A. Eglytis 1945 m. gruodžio 24 d. ataskaitoje apie padėtį karo belaisvių stovykloje Nr. 277, skirtoje Komunistų partijos Centrinio komiteto sekretoriui, nurodė, kad karo belaisviai, išsiųsti atlikti sunkių darbų, negauna papildomo maisto. Daugelis jų neturėjo specialių darbo drabužių, bendrabučiai buvo nešildomi, žmonės miegojo ant plikų lentų, darbo diena buvo ilgesnė nei įprasta ir belaisviams buvo suteikiama mažai poilsio. Todėl daugelis karo belaisvių sirgo ir jų mirtingumas sparčiai augo. 1945 m. lapkritį 342 šioje stovykloje gyvenę žmonės susirgo, o penki iš jų mirė... 15 žmonių mirė per dvi pirmąsias gruodžio savaites²⁰. Tarp archyvinių dokumentų yra daug panašių ataskaitų.

Tai, kad karo belaisvių stovykloms buvo būdingas didelis žmonių mirtingumas, patvirtinama ir buvusio Latvijos SSR vidaus reikalų liaudies komisariato Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų valdybos archyve buvusiais dokumentais, šiuo metu saugomais valstybės ir laikomais Latvijos valstybės archyve. Šie dokumentai vadinami „Vokiečių karo belaisvių kapinių knygomis“.

---

¹⁷ Ibid, 205.l., 60.-61.lp.

¹⁸ Latvija padomju režīma varā. 1945 – 1986; volume of documents – 61.lpp.

¹⁹ Riekstiņš J. Vācu karagūstekņi Latvijā (1945. – 1950)// Latvijas Arhīvi, 1995, No 2 – 62.lpp.

²⁰ NAL, SAL, PA, 101.f, 8 apr., 34.l., 33-34.lp.

Šio istorinio šaltinio duomenimis, Latvijos SSR teritorijoje mirė ir buvo palaidota 1 910 karo belaisvių, tarp jų yra ir keletas lietuvių karo belaisvių pavardžių, tačiau daugelio mirusiųjų tautybės archyvuose dokumentuose nenurodytos²¹. Tačiau šių skaičių negalima laikyti tiksliais; gali būti, kad mirusių karo belaisvių buvo kur kas daugiau.

II. Vokiečių karo belaisvių kapinių knygų, kaip istorinio šaltinio, reikšmė

Šaltinio kilmė

Reikia pripažinti, kad Latvijos SSR veikusios sovietinės įstaigos ne itin rūpinosi karo belaisvių sveikata. Kaip jau minėta, Rygoje buvo dvi specialiosios ligoninės (Nr. 3338 ir Nr. 4379), skirtos sergantiems belaisviams. Karo belaisviai, mirę stovyklose ir jų poskyriuose nuo žaizdų, ligų, darbo traumų (įvairiuose Latvijos regionuose), buvo laidojami paprastose kapinėse, kuriose vietos valdžios institucijos ir vykdomieji komitetai skirdavo laidojimo vietas, remdamiesi sutartimi, iš anksto sudaryta su konkrečios stovyklos administracija.

Mirę belaisviai buvo registruojami specialiai tam skirtose kapinių knygose. Šios knygos buvo sudaromos chronologine tvarka, o prie jų buvo pridedami mirusiųjų sąrašai abėcėlės tvarka (tai vadinamosios abėcėlinės knygos). Jos, kaip istorinis šaltinis, priskiriamos sovietų represinių institucijų (vidaus reikalų liaudies komisariatų) specialiesiems dokumentams.

1993 m. lapkritį Latvijos valstybės archyvas gavo keliolika nebaigtų ir neviseškai užpildytų Latvijoje palaidotų vokiečių karo belaisvių kapinių knygų (19 archyvinių bylų). Šios archyvinės bylos buvo perkeltos į Latvijos valstybės archyvo (SAL) fondą Nr. 1846. Kapinių knygose pateikti duomenys apie stovyklas, veikusias nuo 1945 iki 1950 metų, pavaldžias SSSR (Latvijos SSR) vidaus reikalų liaudies komisariato (vėliau – Valstybės saugumo ministerijos (MGB)) Karo belaisvių stovyklų valdybai²².

SAL fondo Nr. 1846 dokumentai – tai kapinių knygos, kuriose užregistruoti mirę karo belaisviai, ir prie jų pridėtos abėcėlinės knygos; į šias knygas įtraukti vietos valdžios institucijų sprendimai dėl žemės sklypų ir jų dalių skyrimo mirusiems belaisviams laidoti, susirašinėjimo tarp vietos valdžios institucijų medžiaga, taip pat kaip priedai pateikti kapaviečių išdėstymo planai ir schemas. Kai kuriais atvejais kapinėse palaidotų karo belaisvių abėcėlinės knygos užregistruotos kaip atskiros bylos.

1995 m. Valstybės archyve buvo atlikta šių dokumentų vertės ekspertizė, jie buvo aprašyti ir techniškai sutvarkyti. Iš pradinių 19 archyvinių bylų buvo sudaryta 31 byla, kurios chronologiškai aprėpia laikotarpį nuo 1945 iki 1950 metų. Dokumentai buvo susisteminti,

²¹ NAL, SAL, 1846 fund Historical Certificate, 1. – 2.lpp.

²² NAL, SAL,, Historical Note, Fund 1846, p. 1-2.

remiantis teritoriniu ir vardiniu principais ir sudėlioti pagal abėcėlę, iš pradžių nurodant karo belaisvių stovyklų vietą²³.

Dokumentų turinys

Kapinių knygos. Šių knygų pavadinimai skiriasi: „Kapinių knyga“²⁴, „Karo belaisvių, mirusių Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų valdybai pavaldžiose stovyklose, specialiosiose ligoninėse ir poskyriuose, mirčių registracijos knyga“²⁵, „Belaisvių, mirusių stovykloje Nr. ..., laidojimo knyga“²⁶ ir taip toliau. Dešiniajame kiekvienos kapinių knygos viršelio kampe yra slaptumo žymos „Visiškai slaptai“ arba „Slaptai“. Viršelyje parašytas konkrečios stovyklos pavadinimas, nurodyta kapinių vieta ir laikas, kada pradėti ir kada baigti registruoti mirusieji. Daugumos kapinių knygų pradžioje pateikti vidiniai pačių knygų aprašai, kuriuose nurodyta ši informacija: stovyklos pavadinimas (karo belaisvių stovyklos eilės numeris pagal bendrąją SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato (vėliau – Valstybės saugumo ministerijos (MGB)) registru numeraciją), stovyklos vieta, laidojimo vieta, knygoje užregistruotų mirusiųjų skaičius, nurodyti dokumentai dėl žemės sklypų, skirtų kapinėms, ir kapaviečių planai bei schemas. Pastarieji dokumentai sudėti į vokus, priklijuotus prie vidinės knygos viršelio pusės. Vidinius aprašus pasirašė konkretūs Latvijos SSR karo belaisvių valdybos inspektoriai, atsakingi už šių duomenų registravimą²⁷.

Kapinių knygose pateikti mirusių karo belaisvių sąrašai, sudaryti iš šių skilčių: eilės tvarka; mirusiojo vardas, pavardė ir tėvo vardas; gimimo metai; tautybė; karinis laipsnis; mirties data; palaidojimo data, kapo numeris ir kapinių sektoriaus numeris. Nors pateikta mažai informacijos, ji yra vertinga istorijos tyrinėtojams, nes iš jos galima gauti tam tikrų sociometrinių duomenų, kuriais remiantis galima atlikti analizę.

Žinios apie karo belaisvių stovyklose mirusius ir kapinių knygose užregistruotus lietuvius buvo gautos būtent iš šių sąrašų²⁸.

Lietuviai sudarė 0,6 proc., o latviai – 1,8 proc. bendro mirusių karo belaisvių skaičiaus (iš viso – 1 910 mirusiųjų). Šios ataskaitos autorius neturėjo kitų duomenų, kad galėtų palyginti, tačiau ir šie skaičiai parodo tam tikrą tendenciją. Pavyzdžiui, vienoje iš lentelių, pateiktų austrų profesoriaus dr. Stefano Karnerio tyrime, nurodyta, kad SSRS stovyklose kalinti austrai karo

²³ Ibid, p. 2.

²⁴ NAL, SAL, f. 1846, 1. descr., file cover 4.1.

²⁵ Ibid, file cover 2.1.

²⁶ Ibid, file cover 10.1.

²⁷ See, e.g. the Grave book of the USSR POW camp No 317: 7.1., 1-4.lp.

²⁸ See the list of dead Lithuanian POWs in the enclosure.

belaisviai sudarė apie 3 proc. bendro karo belaisvių skaičiaus²⁹. Didžiąją karo belaisvių dalį sudarė vokiečiai.

(Visi duomenys apie konkrečių tautybių atstovus bus parodyti per pristatymą konferencijoje).

Abėcėlinės knygos. Iš išorės jos šiek tiek skiriasi nuo kapinių knygų, tačiau jų turinys yra visiškai toks pat (jos šiek tiek primena adresų knygas). Iš tikrųjų tai mirusių karo belaisvių registras, kuriame mirusiųjų pavardės užregistruotos abėcėlės tvarka, nurodant šiuos duomenis: 1) eilės numerį; 2) pavardę, vardą ir tėvo vardą; 3) įrašo kapinių knygoje numerį (iš eilės)³⁰. Abėcėlinės knygos yra kapinių knygų priedai. Neturint kapinių knygų, abėcėlinės knygos ir kapaviečių išdėstymo schemas, beveik neįmanoma nustatyti palaidotų mirusių žmonių kapaviečių.

Dokumentai, kuriuos sudaro susirašinėjimo medžiaga ir kapaviečių išdėstymo schemas. Šie dokumentai skiriasi savo forma ir informacijos aprėptimi. Paprastai tai vietos valdžios institucijos – Vykdomojo komiteto – nutarimas (arba jo kopija) dėl žemės sklypo skyrimo kapinėms, kapinių planas arba schema (išdėstymo planas) su detaliu kapaviečių sektorių, kvartalų arba eilių išdėstymu ir nurodytais konkrečių kapų numeriais³¹. Kiekvieno konkretaus kapo numeris atitinka kapinių knygos ir abėcėlinės knygos įrašus. Apskritai darytina išvada, kad šie įrašai apie mirusių karo belaisvių palaidojimo vietas yra gana tikslūs.

Šie dokumentai yra patikimi, tik jų formos šiek tiek skiriasi: kai kuriose stovyklose mirusieji buvo registruojami kruopščiau, o kitose – ne taip rūpestingai. Tam tikru mastu tai rodo to meto pareigūnų požiūrį į taikytinus formalumus, susijusius su karo belaisvių laidojimo vietų dokumentų rengimu.

Apskritai reikia pripažinti, kad kapinių knygos yra vertingas informacijos šaltinis, nes jose pateikta informacija apie žmonių, mirusių karo belaisvių stovyklose ir specialiosiose ligoninėse, mirties laiką, o tai itin svarbu esamiems mirusiųjų giminaičiams.

Keletas išvadų

Pirma, karo belaisvių, kalintų SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato (vėliau – Valstybės saugumo ministerijos (MGB)) karo belaisvių stovyklose, po Antrojo pasaulinio karo veikusiose Latvijos SSR teritorijoje, tema yra palyginti mažai ištyrinėta. Antra, Latvijos valstybės archyvo turimuose dokumentuose yra duomenų apie vokiečių ir daugelio kitų tautybių karo belaisvių prievartinį panaudojimą, atliekant karo nuniokotų miestų ir pramonės atkūrimo darbus.

²⁹ Карнер С. Архипелаг ГУПВИ: плен и интернирование в Советском Союзе 1941-1956 ... -с.81.

³⁰ E. g. see NAL, SAL, f. 1846, 1. apr. file 16 "Karagūstekņu nometnes Nr. 292 apakšnodaļā Nr. 5 mirušo personu kapu grāmatas alfabēta grāmata".

³¹ NAL, SAL, f. 1846, 1. apr. 4.1., 2.-4.lp.

Sovietų laikotarpiu pirmiau minėti dokumentai buvo laikomi slaptais arba riboto naudojimo dokumentais, todėl su jais susipažinti ir jų ištyrinėti negalėjo didesnis tyrinėtojų būrys. Dar viena priežastis, dėl kurios karo belaisvių tema nebuvo išnagrinėta, buvo ideologinė.

Trečia, remiantis archyvuose turima informacija, Latvijos SSR teritorijoje veikusiose karo belaisvių stovyklose buvo kalinama daugiau kaip 89 000 žmonių. Jų indėlis į Latvijos nacionalinės ekonomikos atkūrimą 1945–1950 m. buvo itin reikšmingas.

Ketvirta, karo belaisvių darbo ir gyvenimo šiose stovyklose sąlygos buvo itin sunkios; tai rodo didelis karo belaisvių mirtingumas, kurį patvirtina duomenys, pateikti karo belaisvių kapinių knygose, kuriose užregistruota 1 910 mirusių žmonių.

Turime priežasčių manyti, kad iš tikrųjų mirusiųjų buvo dar daugiau, tačiau dabar vargu ar įmanoma nustatyti tikrąjį žmonių, pražuvusių karo belaisvių stovyklose, skaičių.

Penkta, sovietų represinių institucijų dokumentai yra iš principo naujas istorinis šaltinis, kuriuo mokslininkai galėjo pradėti naudotis tik visiškai neseniai. Juose pateikta naujų duomenų apie represinį sovietų režimą ir įvairius represinių institucijų veiklos aspektus. Juos, kaip vertingą istorinį šaltinį, dar reikėtų ištyrinėti nuodugniau ir kritiškai įvertinti.

Tai bus ateities tyrimų objektas.